УДК 349.3:274:342.24 (430)

Ю. Цвєткова, канд. юрид. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЗМІНИ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ЧАСІВ РЕФОРМАЦІЇ ЯК ЧИННИК НІМЕЦЬКОЇ ФЕДЕРАЛІЗАЦІЇ

Аналізуються концепції права соціальної допомоги в католицизмі й протестантизмі та ставлення до них населення німецьких земель в умовах зародження нового модерного (буржуазного) суспільства. Розглядаються правові акти місцевого й загальнодержавного значення, що закладали основи правового регулювання соціальної допомоги нужденним, та їхній вплив на децентралізацію Священної Римської імперії німецької нації.

Ключові слова: право соціального забезпечення; Реформація; католицизм; законодавство про бідних; федералізація.

Вступ. Федеральність німецьких земель є одним із найцікавіших явищ у державно-правовій історії Європи. Її парадокс полягає в тому, що протягом свого більш ніж тисячолітнього існування Священна Римська імперія німецької нації (далі – СРІНН) жодного разу не централізувалася настільки, щоб стати унітарною, що є єдиним подібним випадком серед європейських держав.

Дослідники німецької державно-правової історії приділяли багато уваги причинам федералізації СРІНН, називаючи її надзвичайно великі розміри, показуючи зосередженість на зовнішній завойовницькій політиці, початковий федеральний характер об'єднання германських племен, економічні чинники тощо. У 1495 р. один із найяскравіших імператорів СРІНН Максиміліан І запропонував німецьким князям територіальну реформу, яка мала зменшити федералізацію та централізувати владу в державі. [1, 205]. На Вормському рейхстазі реформу підтримали більшістю голосів, тобто князі самі бачили проблему в занадто великій роздробленості та позитивно сприймали спроби її подолання. Однак навіть ця продумана та схвалена більшістю учасників реформа не змогла централізувати німецькі землі.

На нашу думку, одним із факторів, що вплинув на відцентрові тенденції в територіальному устрої СРІНН наприкінці XV – початку XVI ст. і завдав невдачі реформі Максиміліана І, стало поширення Реформації та специфіка права соціальної допомоги, так званих "законів про бідних", що масово приймалися в німецьких землях під впливом лютерівської доктрини.

Виклад основного матеріалу. Становищу сільської та міської бідноти в цьому періоді присвячена значна увага радянських дослідників XX ст., серед яких Ю. Григорян, А. Епштейн, М. Смірін, С. Стам, В. Стоклицька-Терешкович, що можна пояснити величезним ідеологічним навантаженням, адже зазначені теми піднімалися класиком марксизму Ф. Енгельсом, отже, це стало запорукою уваги до них. Разом із тим, більшість таких праць є досить однобічними: у них зосереджена увага на селянських виступах (здебільшого на Селянській війні), акціях міської бідноти та філософських ідеях діячів радикального реформаційного руху, таких як Мюнцер, Розенблют, Карлштадт, Гергот, Гайсмайєр. Не заперечуючи важливість ідей цих діячів і виступів нижчих прошарків населення, для вивчення історичної картини, на нашу думку, їхня роль у державно-правових процесах є досить незначною.

Проте вважаємо, що одним із наріжних каменів, який унеможливив повноцінний успіх реформи Максиміліана І, стало пронизане реформаційними ідеями ставлення до цієї бідноти, її правового статусу та обов'язку її підтримувати з боку правотворчих суб'єктів СРІНН – правителів земель, ландтагів і рад міст із правом самоврядування та нормотворчості.

Значно новішими та незашореними є погляди дослідників сучасної України С. Карікова, Ю. Голубкіна та В. Дятлова, хоч сфера їхніх досліджень пролягає в історичній та соціологічній площинах, а правовим і держтворчим процесам вони приділяють уваги менше, що робить заявлену тему недостатньо розкритою.

У XV ст. правовий статус бідноти та обов'язку її підтримувати був дуже дискусійним елементом серед усіх кіл німецького суспільства. Найбільша його проблема полягала в двоїстому ставленні до нього з боку двох основних правових та етичних ментально-правосвідомісних систем (канонічного та римського права) і додаткового економічного корпоративного чинника.

Канонічне право розглядало бідність з погляду основної офіційної позиції Католицької Церкви, яка формувалася протягом тисячоліття, згідно з якою бідність і жебракування вважалося основною християнською чеснотою, особливим божественним благословенням. Образ кроткого жебрака, що подорожує світом, живе на милостиню, не має майна і таким чином звільнений від гріхів стяжательства, користі, заздрості та зловживання своїм становищем, є образом ідеального праведника, якому гарантовано місце в раю. Церква активно експлуатувала цей образ, створюючи численні жебрацькі чернечі ордени, так і через фінансування та організацію різноманітних структур для забезпечення стихійних жебраків (безкоштовні обіди в монастирях і при великих церквах, нічліжки, організації подорожуючого паломництва бідноти тощо). Моральна, правова та фінансова підтримка цих інституцій, відповідно до офіційної церковної доктрини, мала бути покладена на майновозабезпечених віруючих. Ця підтримка мала характер обов'язковості, оскільки ґрунтувалася на загальному християнському обов'язку допомагати бідним і культивувала у заможних відчуття провини перед бідними, адже саме останні були "справжніми християнами", а отже, їхня підтримка була своєрідним "вибаченням" заможних перед бідними за свій неправильний стан. У результаті в суспільстві утворився дуже складний психологічний, релігійний та правовий парадокс, відповідно до якого особа, з одного боку, мусила поліпшити своє майнове становище для забезпечення себе та своєї сім'ї, а з іншого боку, мала соромитися цього та позбуватися своїх статків, роздаючи їх незаможним. В умовах розквітання буржуазного суспільства цей парадокс особливо загострився, адже якщо у феодалізмі дворянство, яке було найзаможнішим станом, могло зняти із себе моральне обвинувачення в прибутковості (свої феоди воно здобувало від сюзеренів через інвеституру, тобто ніби "у подарунок"), то для новонародженої буржуазії, яка цілеспрямовано працювала на розвиток свого бізнесу, такого виправдання не було.

Іншим чинником був інтернаціоналізм Церкви, відповідно до якого усе середовище християн було єдиним "Світом Божим", де не повинні були розрізнятися народи та національності, єдиним християнським правовим полем [2, 98]. У цій концепції обов'язком німецького бюргера було утримання іспанського жебрака тільки тому, що вони обидва християни, а бюргер є більш заможнім. Церква ж брала на себе функцію перерозподілу майнових благ від заможних до бідних у всій християнській Ойку-

© Цвєткова Ю., 2018

мені, природно, залишаючи певний відсоток для задоволення власних організаційних потреб, що не могло не вести до зловживань і, відповідно, критики [3].

Додатковим економічним фактором при аналізі цієї проблеми виступає міграційний процес: підтримка Церквою концепції подорожуючих жебраків призводила до того, що вони масово переміщалися на більш заможні території. Їхня ж реальна далекість від образу "християнського агнця" погіршувала для цих територій криміногенну, соціальну, культурну та, урешті-решт, епідеміологічну ситуацію, що викликало природне усвідомлюване заперечення місцевого заможного населення.

З іншого боку, концепції християнського благочестя бідноти на німецьких землях суперечило римське право, яке активно тут поширювалося. Римське право орієнтувалося на підтримку економічної діяльності своїх суб'єктів і забезпечення з їхніх податків благоустрою – останнє нібито було співзвучно концепціям канонічного права. Але Римська держава протягом усього свого існування мала федеративний устрій, адже по суті була територіальним об'єднанням самостійних економічно-орієнтованих різноетнічних комун із чітким розподілом мешканців на повноправних громадян і чужинців. Отже, у римському праві під соціальною підтримкою заможними бідних малася на увазі підтримка заможними *громадянами* бідних *громадян* цієї території, що підривало психологічно-правову концепцію інтернаціональності соціальної підтримки в канонічному праві.

Слід відзначити, що до кінця XV ст. імперські та самоврядні міста й інші території СРІНН за своєю політико-правовою організацією значно більше відповідали стандартам адміністративних одиниць римської державно-правової моделі, ніж ідеям спільної християнської Ойкумени, передбаченою канонічним правом. Різні території СРІНН мали різну економічну орієнтацію, південні території мали більш уніфіковане законодавство та більшу централізацію [4, 25]. Навіть статус різних міст принципово розрізнявся: імперські міста були напряму підпорядковані імператору; міста князівств із міським правом на самоврядування були практично самостійними, лише сплачували своїм князям частину зібраних податків; князівські міста напряму управлялися князями. Відрізнялося звичайно й економічне становище міст і різних земель, що також заважало створенню ментального спільного простору між їхніми мешканцями. Із римською традицією у міст і земель безперечно був спільним принцип громадянства для частини мешканців, які отримували таким чином політичні та особливі економічні права, зокрема й право соціальної підтримки у випадку бідності. Аналіз збірок німецького права, проведений видатним вітчизняним історикомгерманістом В. О. Дятловим, чітко демонструє наявність у містах прошарку "хаусармен"-бюргерів із житлом у місті та міськими правами громадянства, які у випадку злиденності мали право на утримання від громади "альмозен" [5, 88–89]. Такий підхід партикулярного федеративного устрою СРІНН, ще й підкріплений нормами римського права, створював благодатний ґрунт для критики соціальної політики Католицької Церкви. Мешканці федеративних одиниць СРІНН були готові виконати свій християнський обов'язок щодо підтримки бідних, але хотіли його виконувати не стосовно якихось абстрактних осіб десь у християнському світі, а щодо своїх найближчих сусідів.

Свідченням поширеності відповідних настроїв у суспільстві є ідеї М. Лютера, який, як відомо, був не тільки талановитим релігійним діячем та оратором, але й досвідченим психологом суспільних мас. Одна із тез його вчення, що пізніше отримало назву протестантської Реформації, саме пропонує витрачати зібрану громадою церковну десятину на підтримку тих членів громади, які цього потребують. Децентралізація цього процесу обґрунтовується Лютером як право громади самої визначати, хто має право на таку підтримку [6]. Останнє автоматично виключало із переліку дотацій монастирі, чернечі ордени та підвідомчих ним подорожуючих жебраків, оскільки всі вони не мали громадянських прав у конкретному місті чи землі.

З іншого боку, промисловий розвиток німецьких міст і земель змінював і загальне ставлення до грошей та їхнього заробляння. Високий рівень урбанізації створював у державі великий відсоток міщан, включення їх до імперського Рейхстагу окремою палатою, піднімало їх на поважний суспільний рівень, отже, сама підприємницька діяльність у німецьких землях не мала такого негативного контексту "брудної та безчесної праці", як це було в інших європейських державах із значними привілеями дворянського прошарку, що блискуче описано Ж. ле Гофом [7, 63–75]. Більше того, самостійність князів-дворян та їхня практична незалежність від імператора створювала умови і для їхньої участі в підприємницьких проектах міщан, а отже, не давала дворянству підстав для зневаги ремісничої та торгівельної діяльності. Наслідком цих суспільно-економічних процесів стала проголошена Лютером та іншими реформаційними філософами зміна схваленого Католицькою Церквою ставлення до праці, бідності та жебракування. Георг Агрикола, Венцеслав Лінк, Андреас Озіандер, Мартін Буцер наполягають на тому, що працелюбність є справжньою християнською чеснотою, безпідставне жебрацтво – не наближенням до божественної благодаті, а звичайними лінощами, яке повинно каратися, а не утримуватися державою чи суспільством [8]. Відповідно, змінюється й ідея взаємин забезпечених і незабезпечених осіб: тепер справжнім християнином вважається той, хто може дати пожертву, а не той, хто її просить [5, 132].

Наступним логічним філософсько-правовим кроком є висновок, що право на пожертву мають тільки ті особи, які опинилися в критичному стані через об'єктивні причини (хвороба, удівство, сирітство), а не ті, хто займається жебракуванням за своїми суб'єктивними вподобаннями, тобто монахи чи подорожуючі професійні жебраки. Але для перевірки, чи дійсно причини поганого економічного стану особи є об'єктивними й не залежать від її дій, особа, що претендує на матеріальну підтримку та здійснення щодо неї християнського обов'язку допомоги, має бути в короткій досяжності. Її житло, сімейний стан, робочі обставини та прибутки повинні бути легко перевірені, що можливо тільки в межах конкретної громади.

Тут реформаційне проголошення святості праці, зміна у ставленні до бідності та християнського обов'язку підтримати жебрака призводить до локалізації громад, зменшення міграційних процесів, підвищення ролі місцевих органів для соціального забезпечення та, урешті-решт, до ще більших відцентрових тенденцій у Священній Римській Імперії й заперечення інтернаціональних ідей Католицької Церкви про загальний світ християн, що допомагають один одному.

На відміну від актів, що затверджували загальну свободу віросповідання для німецьких земель і приймалися спочатку на загальноімперському, а тільки потім підтримувалися на місцевому правотворчому рівні, ситуація із соціальним законодавством є зовсім зворотною. З одного боку, питання розподілу місцевих бюджетів у федеративній СРІНН було, як правило, у компетенції суб'єктів федерації, а з іншого боку, особливо в економічно зорієнтованих прогресивних містах, тема фінансових розподілень була більш зрозумілою і зда-

валася дещо більш актуальною, ніж, наприклад, утраквістичний спосіб причастя. Як наслідок, уже у 20-х рр. міста, особливо імперські, починають приймати внутрішні закони про соціальну сферу, співзвучні ідеям Лютера. Так, у 1520 р. приймається устав про нагляд за бідними в Нюрнбергзі, за яким кошти на соціальну підтримку акумулюються в міській скарбниці, а не в церквах, лише 1/10 передається на підтримку духовенства, а 9/10 іде на соціальні проекти міста [9, 55]. Створення "спільної каси", із якої в тому числі мало здійснюватися і соціальне утримання зубожілих мешканців міста, зафіксовано в програмі Хагена (Брауншвейг) 1528 р. та церковному статуті Геттінгену 1531 р. [10, 62–63]. Аналогічні ідеї пропонуються церковними реформаторами і в інших містах. Так, у 1522 р. затверджується "Новий порядок міста Віттенберга", розроблений міською радою разом із представниками університетських кіл, зокрема Карлштадтом, де не тільки проголошується створення спільної каси для допомоги соціально незабезпеченим, але й перевірка законності їхнього перебування в місті, причини зубожіння та готовність працювати чи вчитися ремеслу [11, 132].

Лютерівські ідеї щодо бідних позитивно сприймають навіть ті міста та землі, які в усіх інших доктринах стоять на захисті католицизму. Так, яскраво католицький Аугсбург у 1491 р. приймає декрет про організований порядок розподілення коштів для міських жебраків і вигнання "чужих волоцюг". У 1522 р. проголошується декрет про нагляд і перевірку спеціальною комісією не тільки самої роздачі милостині, але й умов, у яких проживають міські претенденти на соціальну допомогу, і причин, які призвели їх до такого становища [12, 116–117].

На загальноімперській рівень зазначені правові ідеї виходять пізніше. Тільки в 1530 та 1548 рр. загальноімперський рейхстаг приймає закон, відповідно до якого кожне місто та кожна громада мають самі допомагати своїм бідним і не дозволяти жебракувати чужинцям [5, 155]. Ця правова норма, яка з першого погляду стосується тільки сфери соціального забезпечення, насправді на загальнодержавному рівні заклала підвалини під цілу низку наслідкових рішень, що поглибили федералізацію та децентралізацію СРІНН і унеможливили ефективну реалізацію територіальної реформи Максиміліана І. До таких наслідкових рішень слід включити секуляризації величезних церковних володінь, статків і надходжень не до імперського, а до місцевих бюджетів, створення самостійних соціальних бюджетів, податкового обліку, активну діяльність місцевих правотворчих, виконавчих, наглядових і правоохоронних органів і зменшення міграційних процесів.

Висновки. Соціальні ідеї Реформації у вигляді зміни класичного католицького ставлення до бідності та принципів соціальної підтримки злиденних, проголошені М. Лютером, виходили з економічної та політичної ситуації в німецьких землях і були тісно пов'язані із зародженням нових державно-правових реалій модерного періоду. Об'єктивна популярність цих ідей привела до їхньої реалізації в місцевих актах не тільки пропротестантських, але й католицько налаштованих суб'єктах імперії, а згодом їх було прийнято на загальнодержавному рівні.

Вплив правового регулювання та нових реформаційних концепцій соціальної допомоги поглибили процеси німецької децентралізації та федералізації в XV–XVI ст.

Список використаних джерел:

1. *Грессинг З.* Максимилиан I / З. Грессинг. – М. : АСТ, 2005. – 336 с.
2. *Берман Г. Дж.* Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Дж. Берман. – М. : Инфра-Норма, 1998. – 623 с.
3. *Самойленко О. О.* У витоків Реформації: Мартін Лютер / О. О. Самойленко // Пам'ятки права як відображення історичних процесів і культури суспільства: до 500-річчя Реформації. – К.; Херсон : ФОП Гринь Д. С., 2017. – С. 33–39.
4. *Смирин М. М.* Германия эпохи Реформации и Великой крестьянской войны / М. М. Смирин. – М. : Учпедгиз, 1962. – 263 с.
5. *Дятлов В. О.* "В ім'я Бога і загального добра." Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація / В. О. Дятлов. – Чернігів : Сіверянська думка, 1997. – 351 с.
6. *Лютер М.* К христианскому дворянству немецкой нации об исправлении християнства *[Электронный ресурс]* : / М. Лютер. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XVI/1520-1540/Luther_Martin_II/frametext22.htm
7. *Ле Гофф Ж.* Другое средневековье. Время, труд и культура Запада / Ж. Гофф, ле. – Екатеринбург : Изд.-во Урал. ун-та, 2000. – 327 с.
8. *Иванов В. В.* Социально-этические представления М. Буцера в ранний период / В. В. Иванов // Проблемы германской истории. Эпоха феодализма. – Ижевск, 1989. – С. 62–71
9. Фон Бецольд, Ф. История Реформации в Германии / Ф. Бецольд, фон. – СПб. : Изд.-во Пантелеева. – 1900. – Т. 2. – 390 с.
10. *Каріков С. А.* Конфесійно-політичний розвиток Нижньосаксонських міст у 20–60 роки XVI ст. / С. А. Каріков // Вісн. ХНУ імені В. Н. Каразіна. Сер. Історія. – 2013. – Вип. 47. – С. 59–69.
11. *Голубкин Ю. А.* Реформационное движение в Виттенберге (1521–1522 года) / Ю. А. Голубкин, В. А. Дятлов // Античная древность и средние века. – Свердловск, 1983. – Вып. 20. – С. 121–138.
12. Некрасов Ю. К. К проблеме генезиса немецкой буржуазии XV–XVI вв. (По материалам имперского города Аугсбурга) / Ю. К. Некрасов // Проблемы германской истории : уч. зап. Гос. пед. ин-та. – Вологда, 1971. – Вып. 1. – Т. 518. – С. 89–156.

Надійшла до редколегії 15.09.18

Ю. Цветкова, канд. юрид. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ИЗМЕНЕНИЯ В ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ ВРЕМЕН РЕФОРМАЦИИ КАК ФАКТОР НЕМЕЦКОЙ ФЕДЕРАЛИЗАЦИИ

Анализируются концепции права социальной помощи в католицизме и протестантизме и отношение к ним населения немецких земель в условиях зарождения нового модерного (буржуазного) общества. Рассматриваются правовые акты местного и общегосударственного значения, которые закладывали основы правового регулювания социальной помощи нуждающимся и их влияние на децентрализацию Священной Римської империи немецкой нации.

Ключевые слова: право социального обеспечення; Реформация; католициз; законодательство про бедных; федерализация.

Y. Tsvietkova, Candidate of sciences (Law), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CHANGES IN THE LEGAL REGULATION OF SOCIAL AID DURING THE REFORMATION AS A FACTOR OF THE GERMAN FEDERALIZATION

Transformations of the Social Aid Law in the Protestant doctrine, comparing with Catholicism, had their roots in the economic and politic situation in German lands and were tightly connected with the genesis of the modern law and state realities. Social ideas of the Reformation declared in M. Luther's works (stripping off the aura of Christian virtue from the poverty, denying the "cursed" character of labor, new principles of granting social aids only to those paupers, who has got in the difficult economic situation because of objective reasons) were so congruent to the realities and clear wishes of the majority of population, that these ideas were proclaimed in the legal acts not only of the Protestant conversed, but of the Catholic-faced imperial subjects also and later were issued at the level of the whole imperial Reichstags.

The principles of the controls over paupers, finance expenses decentralization, the transfer of the Charities functions from the Church to the local governments by the way of creation, control and auditing of the Common Funds have led to the focusing of the social aids grants on the local residents only, have reduced the migration's processes and, as a result, have deepened the German Nation Holy Roman Empire federalization.

Key words: social aid law; Reformation; Catholicism; pauper legislation; federalization.